

ВІТАЛІЙ ТЕЛЬВАК

ПОЛЬСЬКА ГРУШЕВСЬКІАНА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ПОСТАТІ ТА ІДЕЇ

Непересічна особистість Михайла Грушевського незмінно привертає увагу дослідників східноєвропейської історіографії. Це й не випадково, адже саме він уперше дав цілісну інтерпретацію української історії, концептуально оформив схему її розвитку, зрештою, створив першу національну наукову школу. Поряд із цим, М. Грушевський відомий як неперевершений організатор громадсько-політичного життя, талановитий публіцист, що використовував свої фахові знання для підтвердження визвольних змагань українців. Саме цей унікальний синтез в одній особі талановитого вченого та громадського діяча давав підстави сучасникам М. Грушевського співвідносити його творчу особистість із постатями інших слов'янських лідерів – Й. Лелевеля, Ф. Палацького та Т. Масарика.

Найбільш прискіпливу увагу різнобічна діяльність М. Грушевського викликала у наших сусідів–поляків та росіян. Це й зрозуміло, адже запропоновані вченим історіографічні моделі нерідко конфронтували з їх дослідницькими традиціями. При цьому в довоєнний час найбільшою емоційністю було позначене ставлення до М. Грушевського саме з боку польських колег, котрі подивлялися небуденність діяльної натури українського професора Львівського університету. Саме з того часу до нас дійшла численна та різнопланова польська грушевськіана, надалі малознана навіть

у фаховому середовищі. Її дослідження, натомість, є досить цікавим вже з огляду на те, що творчість М. Грушевського, без перебільшень, можна розглядати як своєрідне дзеркало всієї польської україніки зламю XIX-XX ст.

Оскільки в одній статті проаналізувати всю польську грушевськіану проблематично, ми обмежимося найбільш насиченим в оцінках періодом польсько-української історіографічної дискусії, що охоплював останні роки XIX – початок XX ст. Його цікавість обумовлена кількома моментами. По-перше, у цей час М. Грушевський жив і надзвичайно активно працював у Львові, що, з одного боку, значно інтенсифікувало наукову полеміку, з іншого – привносило до неї помітні нотки громадсько-політичної кон'юнктури. По-друге, важливим видається вивчення українсько-польського історіографічного діалогу саме в тогочасній Галичині, особливо крізь призму уявлень про неї як національний П'ємонт не тільки українців, але й поляків. По-третє, саме в цей час як польська, так і українська історіографія, переживали процеси інституційної та теоретико-методологічної модернізації, пов'язані зі жвавим обговоренням широкого спектру історичних проблем у контексті дедалі складніших національних і політичних процесів на європейському континенті.

Після свого приїзду до Львова в 1894 р., М. Грушевський був надзвичайно тепло та оптимістично зустрінутий польським науковим середовищем Галичини. До певної міри це пояснюється, можливо, не так фактом наукових здобутків ученого, що на той час ще не були настільки значними, як тією обставиною, що вихованець київського осередку приїхав у Галичину як прихильник політики польсько-українського порозуміння – „нової ери”. Символічною можна назвати реакцію польських науковців на інавгураційну лекцію М. Грушевського у Львівському університеті. „Таким є зміст цього захоплюючого виступу, – підсумовуючи писав у своїй рецензії Анатоль Левицький. – Вітаємо

в його авторі нового працівника на полі нашої спільної минувшини; знаємо його з попередніх праць як дослідника талановитого та працьовитого, володіючого вишуканим історіографічним методом, а передусім, захопленого щирим бажанням осягнення правди, якою б вона не була; надсилаємо йому також від осередку Ягеллонського університету сердечне вітання на тому новому для нього становищі у нашому краї: щастя Боже!”¹.

Польські професори на перших порах доброзичливо поставилися до М. Грушевського, подекуди спілкуючись з ним українською мовою. В архіві вченого відклалися запрошення польських колег на товариські вечірки. Доволі приязно у той час був налаштований до поляків і сам М. Грушевський. У листі до київських приятелів він звітується про перші місяці свого перебування у Львові: „Утрімую [стосунки] з поляками, русинами різних стороництв, оглядаючись на всі боки [...]. За обідом маю компанію польську, правда проф[есорську] і досить приємну...”². Як певний аванс для молодого українського вченого з боку польських колег можна розглядати його обрання 2 травня 1895 р. членом-кореспондентом польської Академії Знань у Кракові³.

Приїхавши до Львова прихильником курсу „нової ери”, М. Грушевський досить швидко пориває з угодовським табором. В *Автобіографії* він із прикрістю писав, „що ті надії на прихильні обставини для українського культурного і спеціально наукового розвою, на прихильність до національної української ідеї зі сторони

¹ A. Lewicki, *Hruszewskij M. Wstupnyj wyklad z dawnioji istorji Rusy* [w:] „Kwartalnik Historyczny”, 1895, s. 565-567.

² *Центральний державний історичний архів України у м. Київ*, ф. 1235, оп. 1, спр. 273, арк. 95-96.

³ *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego z czynności Akademii od maja 1894 roku do maja 1895 roku* [w:] „Rocznik Zarządu Akademii Umijętności w Krakowie”, rok 1895, 1895, s. 59.

правительства й поляків, з якими я йшов до Галичини, покладаючися на запевненне ліпше обізнаних з галицькими обставинами киян старшої генерації, – опираються на фальшивих запевненнях зі сторони поляків, які дорогою „угоди”, ціною деяких подачок на культурно-національнім полі хотіли задавити всякий опозиційний, свободлюбивий рух серед галицьких русинів. [...] З другого боку, відносини до польської університетської колегії, які хотіли мати в мені покірного сателіта польського панування, скоро зіпсувалися вповні й давали чимало прикростей”⁴. Тож учений перетворюється на переконаного опозиціонера, противника угодовсько-лоялістичної тактики. Вже в 1898 р. він заявляє: „Тепер вважаю новокурсну політику не меншою шкодою для нашого народу, як москвофільство”⁵.

Поступове охолодження українсько-польського діалогу наприкінці ХІХ ст., зростаюча радикалізація суспільно-політичного життя в тогочасній Галичині, призвели до загострення не лише політичної полеміки, але й історіографічної дискусії навколо широкого кола дражливих питань генези взаємовідносин двох народів. Цьому сприяли також теоретичні зміни в східноєвропейській історичній культурі на зламі ХІХ-ХХ ст., що підпала під зростаючі впливи неоромантизму, котрий акцентував потребу відродження власної національної державності в її „історичних” межах⁶. Таким чином, історіографія дедалі частіше ставала заруч-

⁴ М. С. Грушевський, *Автобіографія, 1906* [в:] *Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського*, Київ 1992, с. 201.

⁵ Михайло Грушевський, *Як мене спроваджено до Львова* [в:] „Діло”, 1898, ч. 137, с. 1.

⁶ Див. докл.: J. Adamus, *Problemy polskiego neoromantyzmu historycznego*, [w:] „Kwartalnik Historyczny”, 1958, s. 16-36; J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku. Część I. Lata 1900-1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982, s. 59-76.

ницею політичної боротьби. Так, у дослідницькій практиці польських істориків відбувся поворот до ягеллонської ідеї та традиції „родинного” сприйняття українців, у працях все частіше топонім „Україна” замінявся терміном „Русь”. Це очікувано призвело до поглиблення конфлікту з українськими істориками. З того часу тон оглядів праць М. Грушевського, як і загалом української наукової літератури, став значно гострішим та критичнішим. Зауважимо, що подібні тенденції спостерігалися й з іншого, українського боку, про що свідчить зміст тогочасних *Записок НТШ*, особливо, рецензійного відділу видання.

Одразу після приїзду до Львова М. Грушевський зосередився на розгортанні видавничої діяльності в галузі наукового українознавства. Значні зусилля доклав він до реформування *Записок НТШ*, які швидко перетворюються на найавторитетніший українознавчий орган. Зростаючий науковий рівень *Записок* зробив його знаним у середовищі фахівців. Тож уже від кінця ХІХ ст. з’являються критичні огляди змісту журналу у польських часописах. І хоча польські науковці досить гостро опонували представленому на сторінках видання образу східноєвропейського минулого, презентованого передусім у статтях М. Грушевського та його учнів, проте віддавали належне фаховому рівню самого часопису⁷.

Інший напрямок наукової активності М. Грушевського у Львові стосувався розробки цілісної картини українського минулого. При цьому вчений звернув увагу на розширення джерельної бази українознавчих досліджень. Уже перші

⁷ Див. напр.: S. Zdziarski, *Zapysky naukowego Towarzystwa imeny Szewczenki*, t. 31-32 [w:] „Wisła. Miesięcznik Geograficzny i Etnograficzny”, r. 1900, tom XIV, s. 794-797; Ek., *Zapysky Naukowego Towarzystwa imeny Szewczenka. Tom XCVIII. R. 1910...*[w:] „Świat Słowiański”, rocznik VII, 1911, sierpień–wrzesień, s. 175-178; J. Leszczyński, *Zapysky Naukowego Towarzystwa imeny Szewczenka. Tom CIII. R. 1911, zeszyt III, tom CIV, roku 1911, zeszyt IV...*[w:] „Świat Słowiański”, rocznik VIII, maj, s. 394.

томи започаткованої ним документальної серії *Жерела до історії України-Руси* були схвально сприйняті в середовищі польських науковців. Особливий інтерес привертала передмови, що вперше узагальнювали опублікований джерельний матеріал. У науковій літературі підносились їхня самостійна наукова цінність, відзначалися „сумлінність” і „вичерпність” опрацювання джерел⁸.

Увага польського наукового світу до творчості М. Грушевського значно зросла після публікації перших томів його *Історії України-Руси*. Це й зрозуміло, адже в цьому творі вперше було запропоновано докладний і багатоаспектний аналіз минулого українського народу від найдавнішої доби його буття на всій історичній території проживання. У праці утверджувались оригінальність і самобутність української культури, її відмінність від духовних практик сусідніх народів. *Історія* стала науковим підґрунтям тогочасного українського руху, давши йому необхідну теоретичну аргументацію, тому неоднозначно сприймалася польськими вченими.

Незважаючи на очевидні для польського читача проблеми зі сприйняттям першого українськомовного тому *Історії України-Руси*, у фахових виданнях було відзначено його появу. Так, для берлінського часопису „Archiv für Slavische Filologie” невеликий огляд книги М. Грушевського представив знаний польський дослідник староруської літератури Олександр Брікнер⁹. Передусім він висловлює своє захоплення від широти зауважених у книзі проблем, кола залучених джерел та літератури: „Вся сучасна,

⁸ Ks. Chamiec, *Źródła do historii Ukrainy-Rusi, wydawane przez Komisję archeograficzną Tow. Nauk. Im. Szewczyński. T. I. Lustracje królewskiej na ziemiach Halickiej i Przemyskiej z roku 1565-1566. Lwów, 1895* [w:] „Biblioteka Warszawska”, 1897, tom II, s. 181-187.

⁹ Див. докл.: L. Liburska, *Aleksandr Brückner jako badacz literatury staroruskiej* [w:] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, CCC-LXII, prace historycznoliterackie, zesz. 29, 1974, s. 101-117.

особливо російська література, наведена тут як найстаранніше; посилання на літературу дуже докладні. Автор не пошкодував часу та праці; він надзвичайно начитаний, виявляє критичний такт, добру школу та метод і подав нам гарну, ґрунтовну та доступно написану книгу, якій рівну має далеко не кожна, навіть старша слов'янська література". Далі О. Брікнер робить низку застережень щодо окремих аспектів східноєвропейської історії, порушених у праці М. Грушевського. При цьому він завзято полемізує з антинорманською концепцією українського колеги. Свої зауваження рецензент завершує переконанням, що „незважаючи на ті чи інші закиди ця поважна праця варта всякого визнання і вона принесе багато користі”¹⁰.

Антинорманські погляди М. Грушевського піддав гострій критиці також яскравий польський публіцист, етнограф та історик Францішек Равіта-Гавронський. Відзначаючи ренесанс антинорманської теорії, польський дослідник вказує, що найбільш аргументовано її засади обстоюють В. Антонович і його талановитий учень М. Грушевський. Останній, за словами критика, ще у своїй монографії про Київське князівство та інавгураційній лекції твердив, що слов'янська держава існувала задовго перед навалою варягів. Вони й надали їй згодом знаного в джерелах військово-дружинного характеру. Ця теза й стала об'єктом критики Ф. Равіти-Гавронського, що закинув українському колезі тенденційність і апіорність, бажання за будь-яку ціну утвердити в науці тезу про існування доварязької Русі¹¹.

¹⁰ A. Brückner, *Publikationen der Szewczenko-Gesellschaft* [w:] „Archiv für Slavische Filologie”, 1900, zweiundzwanzigster band, s. 293-294. Див. також: A. Brückner, *Neuere Arbeiten zur slavischen Volkskunde* [w:] „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde”, 1902, s. 228-237.

¹¹ Fr. Rawita-Gawroński, *Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. W zarysie*, Lwów: Jakubowski i Zadurowicz, s. 2-8.

Значно докладнішому аналізу концептуальні засади першого тому *Історії України-Руси* польські вчені піддали після виходу німецького перекладу праці в 1904 р. Для часопису „Kwartalnik Historyczny” розлогий критичний відзив підготував уже згаданий О. Брікнер. У ґрунтовній розвідці *Норманська догма* він продовжив розпочату раніше полеміку. Як і раніше, основний акцент було зроблено на критиці антинорманської концепції М. Грушевського, яку О. Брікнер назвав „новітньою історичною ерессю”. На початку рецензії автор висловлює своє загальне враження від праці українського вченого та його фахової майстерності: „Праця п. Г[рушевського] є промовистим свідченням ученості та універсальності руського автора. Він цілком опанував величезну літературу предмету – археологічну, історичну, філологічну, передусім російську, перед цим закриту для Європи сімома печатками; просто дивує нас начитаністю, знанням найбільш спеціальних, дрібних, нерідко забутих російських і німецьких праць. З тією фантастичною начитаністю в парі йде швидкість думки, самобутність суджень, досконалий метод – усе це мірою цілком незвичайною”¹². Основний закид М. Грушевському полягав у тому, що не будучи мовознавцем, учений був змушений цілком покладатися, за його словами, на перестарілі ідеї російських мовознавців. „Коли б автор був філологом, – переконує критик, – то ніколи не потрапив би в антинорманські тенета”.

Завершивши критику антинорманізму М. Грушевського, рецензент не погодився також із баченням в антах безпосередніх предків українців, пояснюючи становище львівського вченого в цьому питанні винятково бажанням „якнайбільш ранньої появи своєї України” на історичній арені. Оперуючи філологічними аргументами, О. Брікнер

¹² A. Brückner, *Dogmat normański* [w:] „Kwartalnik Historyczny”, 1906, s. 665.

також піддав критиці теорію М. Грушевського про етнічні процеси на українсько-польському порубіжжі XI-XIII століть. Він вважав безпідставними твердження львівського професора про український характер заснування „червенських” міст та й загалом заперечує теорію вченого про експансіоністську політику поляків стосовно Галицько-Волинського князівства. Натомість, польський дослідник похвалив останні розділи, присвячені слов’янській колонізації та матеріальній культурі східнослов’янських племен, реконструкції початків давньоруської держави. Наприкінці рецензійного огляду О. Брікнер ще раз наголосив на високому рівні праці, яка „імponує розмірами, ерудицією, всебічністю досліджень”¹³.

Полемічні зауваження О. Брікнера спричинилися до дискусії між польськими та українськими дослідниками щодо ваги норманського чинника в еволюції державних форм Київської Русі. На зауваження польського вченого ремаркою відреагував і сам М. Грушевський. У відповідь на закиди щодо слабкості висунутих у книзі філологічних аргументів, український учений веде мову про безпорадність історіографічного інструментарію польського філолога: „Проф. Брікнер, занудившись в товаристві філологів, любить останніми роками загостити до істориків. Гість шумний і веселий. Там переверне, там догори ногами поставить, а при тій нагоді насварить безрадних істориків – і гайда додому, полишивши господарів в непевності, чи брати все сказане під серйозну дискусію, чи вважати його борше за анекдот”¹⁴.

Критичні зауваження О. Брікнера підтримали та розвинули Людвік Колянковський, Францішек Равіта Гавронський, Ян Камінський та ін. Найбільше претензій вони

¹³ *Ibidem*, s. 679.

¹⁴ М. Грушевський, *Brückner A. Próbkі najnowszej krytyki historycznej* (Р. Н., 1905, S. 24-35) [в:] „Записки НТШ”, т. 77, 1907, с. 206.

висловили до термінологічного словотвору М. Грушевського, особливо популяризації ним терміна „Україна-Русь”. Сумніву було піддано й ранньоісторичну реконструкцію львівського професора, а також погляди на генезу етнічних процесів на українсько-польському пограниччі¹⁵.

Наступні томи *Історії України-Руси* викликали ще більш зацікавлене обговорення в польській періодиці. Присвячені спільному минулому, вони отримали значну кількість полемічних зауважень з боку польських дослідників. Другий цикл *Історії України-Руси*, що охоплює томи з четвертого по шостий, у розлогій рецензійній статті проаналізував Л. Колянковський. Польський історик, що було традиційно для оглядачів, віддав належне „великій, імпонуючій ерудиції” українського вченого, котрий вперше представив всебічний образ економічних, соціальних, національних і культурних відносин на українських землях Речі Посполитої тієї доби¹⁶.

Далі Л. Колянковський зосередився на дискусійних моментах, які об'єднав довкола трьох найбільш вагомих, на його думку, наукових проблем: характері політики Казимира Великого стосовно Русі, значенні для українського народу Люблінської та Берестейської уній. Опонуючи М. Грушевському, він навів факти опіки Казимира над українським населенням польських земель, особливо у сфері захисту православ'я, та наголосив на тих перевагах, які отримали українці після проголошення Люблінської та Берестейської уній. На думку рецензента, М. Грушевський гіперболізує вагомість українського

¹⁵ L. Kolankowski, *Kilka uwag o Prof. M. Hruszewskiego Historii Ukrainy-Rusi*, Lwów 1913, 20 s.; Fr. Rawita-Gawroński, *Profesor Hruszewskij i jego Historia Ukrainy-Rusi* [w:] „Świat Słowiański”, rocznik VII, 1911, maj, s. 337-356; J. Kamiński, *Przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego*, Lwów 1910, s. 1-10.

¹⁶ L. Kolankowski, *Hruszewski M. Istorija Ukrainy-Rusi*, t. IV, V, VI [w:] „Kwartalnik Historyczny”, 1913, s. 350.

чинника на польських землях того часу, що проявляється, зокрема, в уживанні автором топоніма „Україна” замість „Русь”, намаганні показати козаччину як чинник національного відродження вже від другої половини XVI ст., загальній характеристиці ягеллонської доби як часу стрімкого занепаду Русі. Усе це, вважає польський автор, свідчить про тенденційність поглядів українського вченого.

Проте найбільшою вадою *Історії* для Л. Колянковського є намагання М. Грушевського загострити та підкреслити українсько-польське протистояння в усіх можливих вимірах тогочасного суспільного життя. Для такого глибокого міжнаціонального конфлікту, переконаний рецензент, не було вагомих підстав. А тому висновки українського вченого не тільки безпідставні, а й надмірно тенденційні та заполітизовані, зумовлені напругою у стосунках двох народів на початку XX ст. Саме ці обставини, на думку Л. Колянковського, спричинилися до того, що „незвичайно працьовитий, просто невтомний дослідник у своїй праці [...] дає відступи та цілі розділи, які личать лише завязаному публіцистові. Бо, мабуть, до цієї категорії [...] належить зарахувати постійно порушувані ним струни польсько-української ненависті, так, аж часами складається враження, що саме це і є метою автора”¹⁷.

Критику історичних поглядів М. Грушевського Л. Колянковський продовжував і на сторінках своєї публіцистики, слушно наголошуючи, що наукові концепції українського вченого є теоретичною підвалиною його суспільно-політичної практики. Наприклад, на засіданні „Слов'янського клубу” в Кракові в грудні 1907 р. він виступив з доповіддю „Українські думки та ідеї професора М. Грушевського”¹⁸. У ній було наголошено на небезпечності історичних

¹⁷ *Ibidem*, s. 357.

¹⁸ *Trzy posiedzenia Klubu Słowiańskiego* [w:] „Świat Słowiański”, 1908, rocznik IV, styczeń, s. 42-43.

концепції львівського професора, оскільки спопуляризовані в пресі та поширені серед широких мас народу картини одвічного протистояння поляків та українців роблять вибухонебезпечною й без того наелектризовану атмосферу в Східній Галичині¹⁹. Український патріотизм, переконує Л. Колянковський, не повинен виховуватися на прикладах кривавих сцен міжнаціонального протистояння. Обом народам, пропонує він, треба об'єднатися в боротьбі проти спільного ворога – російського імперіалізму, адже „дорога до вільного Кисва веде й до вільної Варшави”²⁰.

Дискусії між М. Грушевським і польськими вченими стосовно шляхів формування давньоруської державності чи генези етнічних процесів на західноукраїнських землях в XI-XIII ст. були далеко не єдиними. Не менш гостро виявилася полеміка про становище православної церкви на українських землях Речі Посполитої в XIV-XVI ст., що спалахнула між українським істориком та кустошем львівського крайового архіву Антонієм Прохазкою. Приводом для обговорення стали події, що розгорнулися довкола побудови православної церкви у Дрогобичі в XVI ст. М. Грушевський, опублікувавши низку документів, апелював до них, щоби продемонструвати упередженість королівської влади до православної релігії. А. Прохазка, також навівши джерельні свідчення, стверджував, що жодних утисків не було, а заборона на будівництво православного храму в Дрогобичі не була пов'язана з конфесійним чи національним протистоянням. Невдовзі предмет цієї дискусії розширився до з'ясування загального становища православ'я за часів Сигізмунда I²¹.

¹⁹ L. Kolankowski, *Pomysły i idee ukraińskie Prof. M. Hruszewskiego* [w:] „Świat Słowiański”, 1908, rocznik IV, styczeń, s. 19-30.

²⁰ *Ibidem*, s. 29.

²¹ Див. докл.: В. Тельвак, *Дрогобиччина в дослідженнях М. Грушевського* [в:] „Дрогобичський краєзнавчий збірник”, 1997, випуск II, с. 160-164.

Не могли польські історики залишитися також осторонь обговорення козацького циклу *Історії України-Руси*. Воно виявилось ще емоційнішим – польські інтелектуали завжди наголошували на фатальності козацьких рухів для долі Речі Посполитої. Серед польських дослідників козакознавчі студії М. Грушевського протягом тривалого часу аналізував Ф. Равіта-Гавронський. Він присвятив науковим і публіцистичним працям українського вченого й окремі розлогі критичні статті, і чимало сторінок в узагальнювальних працях, слушно вбачаючи в М. Грушевському не тільки кабінетного вченого, але й ідеолога українського національного руху.

Про головну працю українського дослідника йдеться в розлогі статті Ф. Равіта-Гавронського *Професор Грушевський та його Історія України-Руси*, в якій увага зосереджена на томах, присвячених козацьким часам, хоча нерідко автор сягає й інших частин *Історії* для підтвердження своїх висновків²². У характерному для нього іронічному тоні дослідник показує інтерпретацію М. Грушевським початків та генези козащини, а також її ролі в історії українського народу. Він назагал віддає належне працьовитості й ерудиції українського колеги. Пише також про поважну фактологічну базу праці та правильно вибудовану хронологію подій. Цей своєрідний „кістяк” роботи критик закликає залишити, а все решта, тобто авторську інтерпретацію подій, фактів і явищ історії козащини, однозначно відкинути як речі тенденційні, ненаукові, надмірно суб’єктивні, спричинені „націоналістичним становищем автора”.

Змальовуючи темними барвами минуле козащини та показуючи її виключно руйнівний вплив на суспільство Речі Посполитої (без розмежування народності та віроспо-

²² Fr. Rawita-Gawroński, *Profesor Hruszewskij i jego Historia Ukrainy-Rusi* [w:] „Świat Słowiński”, 1911, rocznik VII, maj, s. 337-356.

відання), рецензент стверджує, що в праці М. Грушевського „над історичною логікою вивищується сьогоднішня політична думка, бажання неодмінно перетворити звичайних грабіжників на національних та ідейних героїв ХХ століття”. У результаті такого послугування політичними міркуваннями, стверджує критик, історія козаччини в праці М. Грушевського постає „єдиним актом оскарження Польщі”, а „ватаги бандитів” перетворюються на шляхетних лицарів, які мету свого життя вбачали в захисті українського населення. Причиною такого спотворення історичного минулого, вважає Ф. Равіта-Гавронський, є „школярська” методологія автора, що полягає, з одного боку, в упередженості до аргументів опонентів, з іншого – у відсутності логічного зв’язку між вихідними фактами та проголошеним висновком, намаганням підтасувати фактаж під задалегідь вибудовану конструкцію. Не задовольняє рецензента й мовний бік наративу, причина – у „юності”, як він пише, української мови, неусталеності її поняттєвого апарату, що зробило стиль *Історії* „надмірно важким”.

Найбільше закидів у Ф. Равіти-Гавронського до термінології М. Грушевського: абсолютно неправомірним він вважає вживання терміна „Україна-Русь”, особливо недоречним для нього це виглядає в контексті східноєвропейської історії доби раннього середньовіччя. Прикметно, що з’ясовуючи мотивацію українського вченого при конструюванні нової історичної термінології, Ф. Равіта-Гавронський наголошує на його політичних „державницьких” аспіраціях, з яких логічно витікають „історичні” й „територіальні” претензії до Росії, Австро-Угорщини та Польщі в її кордонах ХVІІІ ст. Відтак польський дослідник наголошує на штучності реконструйованої М. Грушевським моделі історії українців²³.

²³ Див. докл.: Е. Кoko, *Franciszek Rawita-Gawroński a wczesnośredniowieczna Ruś i jej relacje z Polską. Problemy wybrane* [w:] *Problemy*

Останню тезу Ф. Равіта-Гавронський активно розвивав у своїх численних публіцистичних працях, наголошуючи на слабкості та нерозвиненості культурного й національного життя українців (останніх принципово все життя називав русинами), що не готові ще до активного суспільно-політичного життя, оскільки не усвідомлюють вповні власних потреб²⁴. „Їхнє нещастя полягає в тому, – зверхньо вказував він, – що русини хочуть більше, аніж на те може вистачити їхніх розумових, культурних та матеріальних сил, що їхні прагнення ніколи не відповідають реальності та межах, що неспокійність їхнього первісного характеру – риса етнічна – приносить їм більше шкоди, аніж все разом взяте й описуване Грушевським та його adeptами”²⁵. Унаслідок такої слабкості, вважає Ф. Равіта-Гавронський, народ некритично сприймає політичні ідеї українських діячів і, передусім, М. Грушевського – „соціаліста з переконання”.

З викладеними вище поглядами Ф. Равіта-Гавронського солідаризувалися й інші польські оглядачі тогочасної української літератури²⁶. Так, візію М. Грушевського історії козацтва піддав сумніву Тадеуш Корзон в праці *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*. Називаючи україн-

narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysława Hausera, Poznań 2002, s. 88-89.

²⁴ Див. докл.: Е. Кокко, *Rusini czy Ukraińcy? Kształtowanie się nowoczesnego narodu ukraińskiego w oglądach Franciszka Rawity-Gawrońskiego [w:] Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur, część I. Zbiór studiów pod redakcją Romana Wapińskiego*, Gdańsk, 2000, s. 31-35.

²⁵ Fr. Rawita-Gawroński, *Kwestya ruska wobec Austrii i Rosyi [w:] „Świat Słowiański”*, 1912, rocznik VIII, sierpień–wrzesień, s. 557-578. Див. також: F. K. *Z prasy ruskiej [w:] „Świat Słowiański”*, 1907, rocznik III, luty, s. 136-141.

²⁶ Див. напр.: А. Шелągowski, *Kwestya ruska w świetle historyi*, Warszawa 1911, s. 19, 37; R. Dr. Bohdan Barwiński: *Istorycznyj rozwij imeni ukraińsko-ruskoho narodu. U Lwowi 1909. Nakładem Redakcyi Rusłana [w:] „Ruś”*, 1911, rocznik I, zeszyt III, s. 339-340.

ського колегу „творцем нової (української, тобто козацько-січової) теорії”, він вказував на факт значної модернізації вченим світогляду козацької старшини та самого Богдана Хмельницького. Польський дослідник закидав М. Грушевському прояви національної мегаломанії, а також вказував на численні „цікаві маніпуляції” „плідного дослідника України-Руси” з джерельним матеріалом²⁷.

Практично одностайно польські історики критикували й історичну термінологію М. Грушевського, зокрема, послідовно популяризований ним термін „Україна-Русь”. Наприклад, Станіслав Смолька закидав українському колезі „форсоване впровадження” „штучної мовної номенклатури”. Це заважає, переконує польський учений, адекватній інтерпретації подій східноєвропейського середньовіччя²⁸.

Як певне продовження полеміки з самим М. Грушевським можна розглядати розгорнуту в історіографії початку ХХ ст. дискусію з представниками його львівської школи, що в той час переважно працювали у просторі концептуальних ідей учителя, відштовхуючись від його теоретико-методологічних настанов. Наприклад, польські історики стверджували, що ідеї М. Грушевського склали своєрідну „українську історіософію”, яка мала значний вплив на багатьох молодих галицьких істориків – його вихованців.

Обговоренню теоретико-методологічних засад історичної школи українського вченого спеціальну увагу присвятив Я. Камінський у статті *Причинки до характеристики історичної школи проф. Грушевського*. У вступі він зауважив, що зростання політичної напруги у світі та

²⁷ T. Korzon, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, tom I, Kraków 1912, s. 63-67; 91; T. Korzon, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, tom II, Kraków 1912, s. 302-303, 312, 354-355.

²⁸ S. Smolka, *Przedmowa. Aleksandr Jabłonowski. Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*, W Krakowie 1912, s. XI-XII.

ускладнення міжнаціональних стосунків у Галичині негативним чином позначилося на рівні об'єктивності наукових студій, які друкуються на сторінках *Записок НТШ*. Для прикладу він навів статтю І. Крип'якевича *Львівська Русь в першій половині XVI ст.*, що вийшла з наукового семінару М. Грушевського. Аналізуючи студію І. Крип'якевича, польський учений спеціально зосередився на тій частині роботи, що була присвячена авторському погляду на становище православної церкви в Польщі крізь призму резонансної в XVI ст. справи галицького намісника Я. Гдашицького. Рецензент, „з обов'язку дослідника та в інтересі історичної правди”, дорікає І. Крип'якевичеві у фальшуванні джерел і зумисному перекручуванні дійсних історичних фактів з певною ідеологічною метою – довести утиски православ'я на польських землях у XVI ст. Я. Камінський переконує, що така „тенденційність” І. Крип'якевича зовсім не випадкова – вона є визначальною рисою творчості самого М. Грушевського та всієї його історичної школи.

З відповіддю польському досліднику виступив І. Крип'якевич на сторінках „Діла”. Він погодився з деякими висловленими Я. Камінським зауваженнями фактологічного характеру та визнав неточність у використанні історичного джерела, проте наголосив, що загальна картина релігійних стосунків у давній Польщі, накреслена у праці, є вірною, оскільки підтверджується іншими численними фактами. Відповідь українського вченого викликала продовження дискусії. У наступній статті Я. Камінський переповів свої попередні тези, звинувачуючи І. Крип'якевича та М. Грушевського у тенденційності, виніс суворий вердикт фахової неспроможності історичної школи львівського професора²⁹.

²⁹ Jan Kamiński, *Nowy przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego* [w:] „Słowo Polskie”, 1909, № 587, s. 1-2; № 589, s. 1-3.

В останні передвоєнні роки стосунки М. Грушевського з його польськими опонентами остаточно зіпсувалися. У польській публіцистиці того часу образ українського вченого дедалі частіше радикалізується, подекуди набуваючи демонічних рис. При цьому мало не всі негаразди польсько-українського співжиття пояснюються виключно згубним впливом голови НТШ. Тут виразним прикладом може бути брошура Людвіка Кульчицького, присвячена осмисленню реалій співжиття сусідніх народів. Звертаючись до особи М. Грушевського, польський автор твердить, що приїзд ученого до Львова в 1894 р. став правдивою віхою в житті українців Галичини. Л. Кульчицький наголошує: „Професор Грушевський є поза сумнівом енергійною людиною, що має потужні зв'язки в Росії, працюючим та спритним організатором; водночас посідає риси характеру та інтелекту, котрі мали поганий вплив на русинське суспільство в Галичині”³⁰. Говорячи про позитивний вплив українського вченого на галичан, польський автор коротко згадає його організаторські здібності та наукову активність.

Натомість, від'ємним сторонам діяльності автора *Історії України-Руси* Л. Кульчицький відводить значно більше місця. Чудово орієнтуючись у суті конфлікту між М. Грушевським та галицькими народовцями, польський автор для збереження видимої об'єктивності свого аналізу оперує закидами українських опонентів тогочасному голові НТШ. Насамперед, він ставить на карб українському вченому „деспотизм і самоволю”, котрі М. Грушевський нібито одідичив у російській культурі.

Поряд із цими „вадами характеру”, польський публіцист вказує на „не менші вади розумові”. Останні проявляються і в праці науковій львівського професора, і в його діяльності як практичного політика. Стосовно

³⁰ L. Kulczycki, *Uгода Polsko-Ruska*, Lwów 1912, s. 39.

першого, Л. Кульчицький, цілком у дусі закидів інших польських публіцистів, так характеризує головний твір М. Грушевського: „Його історія, багата новими фактами, добутими з незнаних попередньо джерел, відзначається іноді дивною наївністю в оцінці явищ, браком історичної перспективи, а також порівняльного відчуття”³¹. Причиною цього він називає недоліки фахового вишколу автора *Історії України-Руси*, котрий засвоїв в історіографії „не найкращі російські взірці”.

Специфічний російський політичний досвід, переконаний Л. Кульчицький, завадив також виваженості Грушевського-політика. Вказуючи на хиби його громадської діяльності, польський автор наголошує на безпідставності критики М. Грушевським характеру польського панування в краї, його скепсисі стосовно можливостей польсько-українського порозуміння, радикалізмі у вимогах національного рівноправ'я, „згубному” впливі на молодь тощо. Поряд із цим, вказує Л. Кульчицький, М. Грушевський цілком нелогічно толерує російський деспотизм, вважаючи поляків небезпечнішими за росіян. Про „об'єктивність” автора говорить хоча б його закид на адресу М. Грушевського, що нібито саме голова НТШ „своім впливом перешкодив в 1909 р. відзначити річницю відходу Мазепи від Росії”³². Хоча загальнознаними були ініційовані ним урочистості та присвячений Мазепі том *Записок НТШ*.

Підсумовуючи польську грушевськіану зазначеного періоду, можемо зробити кілька висновків, що вповні відповідають загальним уявленням про ставлення польської історіографії до української Клію того часу. У першому періоді, приблизно до кінця XIX ст., маємо назагал об'єктивний підхід – тоді актуалізувалась конкретна дослідницька

³¹ *Ibidem*, s. 40.

³² *Ibidem*, s. 41.

проблематика, дискусія відбувалась у напрямі віднайдення найбільш адекватних шляхів вирішення поставленого завдання. Наступний період – початок ХХ ст. – приніс помітну радикалізацію національного руху українців і поляків, а звідси – загострення міжнаціональних відносин, що позначилося й на характері історіографічної дискусії у напрямку політизації її змісту. Історичні концепції М. Грушевського дедалі більше розглядалися крізь призму зростаючого національного протистояння – як теоретичне обґрунтування українського політичного руху. Це вкотре засвідчує, що історіографічні концепції М. Грушевського в інтерпретаціях польських колег уособлювали концептуальні засади всієї української Кліо. Заполітизованість українсько-польської історіографічної дискусії на початку ХХ ст., до загострення якої спричинилися врешті обидві сторони, відбивала загальне напруження у відносинах сусідніх народів напередодні Великої війни. Переродження діалогу на монолог, спрямований лише на колекціонування національних кривд, провіщав значні труднощі у пошуку шляхів міжнаціонального порозуміння, що власне й засвідчили трагічні події нашої спільної історії протягом першої половини ХХ ст.